

GORILOVICS TIVADAR

Vercors és a magyarok

(az első ötven év)¹

Vercors et les Hongrois (les cinquante premières années)

En Hongrie, on prend Vercors, né en 1902 à Paris, pour un écrivain d'origine hongroise, alors qu'il n'a jamais appris la langue maternelle de son père qui s'expatriait tout jeune pour aller vivre en France. La première expérience hongroise du fils Bruller : sa visite en 1909, « au pays de ses ancêtres ». Visite qui n'influa en rien sur son sentiment identitaire de jeune Français. L'apport hongrois des années de guerre : l'amitié liée avec Ladislas Dormandi, qui sera son premier traducteur. Dans les conflits du « compagnon de route » avec les communistes, dans les années de la guerre froide, la Hongrie tiendra un rôle déterminant : affaire Rajk en 1949 et l'insurrection hongroise en 1956. Année charnière où se termine ce premier volet des rapports de l'auteur du *Silence de la mer* avec la Hongrie

Az irodalmi köztudat Vercors-t mint magyar származású francia íróként tartja számon. Ő azonban nem úgy volt magyar származású, mint mondjuk a költő Roland Gaspar, aki Erdélyben született (1925), a háború végéig Magyarországon élt, magyar volt az anyanyelve, s az emigrációban lett belőle (magyar gyökereit nem feledő) francia író. Vercors-t születésekor (Párizs, 1902. febr. 26) Jean Bruller néven anyakönyvezték, eleve francia nevelésben részesült, és soha nem tanult meg magyarul. Magyar származású az apa volt, aki tizenhat éves kamaszként gyalog vágott neki Pestről a Párizsig vezető útnak.

A tenger csendje (*Le Silence de la mer*, 1942) megírása előtt rajzolóként ismert Jean Bruller számára tehát Magyarország apai ágon a családtörténet egyik helyszíne, félig református, félig zsidó őseinek földje volt. Az előkelően hangzó Bourbon családnevet viselő anyja révén viszont tősgyökeres francia (katolikus) családból származott. Az anyai nagyapa egy vidéki kisvárosban üzte

---

¹ A témát a terjedelmi korlátok miatt szűkítettem. A saját fordításomban közölt francia nyelvű idézetek eredetijét ott adtam meg, ahol indokoltnak tűnt a kettő összevetése.

a szabómesterséget². A gyermekkorától kezdve a francia romantikán (Victor Hugo, Dumas, Eugène Sue regényein) nevelkedett apa 1880-ban hagyta el Magyarországot, s telepedett le Párizsban, ahol küzdelmes évek kitartó erőfeszítéseinek eredményeképpen kiadói tevékenységet is folytató könyvkereskedést alapított. Történetét (a fölismerhetőséget meggátoló átalakítások után) először az *Út a csillag felé* (*La Marche à l'étoile*, 1943) beszélte el: a fikcióban ez „együttal a sárga csillaghoz, a halálhoz vezető út volt. Nem az apám esetében, aki [...] már a háború előtt meghalt. Én azonban elképzeltem leírhatatlan kétségbeesését, ha azt kellett volna látnia, hogy őt, a szíve szerint franciát, mint zsidót a mi csendőreink lövik agyon”³.

Louis Bruller franciának nevelte a fiát, otthon soha nem szólalt meg előtte magyarul, a családi kötelékeket azonban nem vágta el: egyszer elvitte őt bemutatni a magyarországi rokonságnak. Elmúlt már hatvan éves is az író, amikor először szólt nyilvánosan erről a gyerekkori utazásról, amelynek részletei mélyen belevésődtek emlékezetébe⁴. Élete végén is fölemlgette ezt a családlátogatást: „Magyarországot nem ismertem, túlságosan messze volt. Jártunk ott egyszer hét éves koromban, mulattatott is a dolog, de sem akkor, sem később nem éreztem, hogy volna bennem bármi magyar”⁵.

Kopplásra ítélt párizsi magyarok azonban, amíg az apja élt, nem egyszer megfordultak a házuknál: „számos elvetélt művészembert, jobbára magyar festőt, költőt, muzsikust látott vendégül, s mentett meg az éhenhalástól”⁶. Ezekre a látogatókra úgy emlékezik majd, mint „egykori kellemetlenkedőkre”. Gyökeresen más tapasztalatra tett szert a német megszállás idején, amikor egy közös ismerős összehozta az 1938 óta párizsi emigrációban élő Dormándi Lászlóval (1898-1967), aki a háború után elsőként fordította. Ebből ugyanis

---

² Erről l. *À dire vrai, entretiens de Vercors avec Gilles Plazy*, 1991, Paris, Éditions François Bourin, 44. o.

³ *Uo.* 38. o.

⁴ L. „Retour au pays des ancêtres”, in *Littérature hongroise*, revue *Europe*, juillet-août 1963, 16-24. o.

⁵ Az eredetiben: „ça m’a bien amusé, mais je ne sentais pas et n’ai jamais senti rien de hongrois en moi.” *À dire vrai*, 40. o.

⁶ *Uo.*, 42. o.

életre szóló barátság lett, melynek nem mindennapi történetét maga Vercors mesélte el egy csöppet sem kötelelesszerű nekrológban⁷.

Hogy a francia ellenállásnak magyar résztvevői is voltak, azt többek között a „Huszonhármak” néven elhíresült, az örmény Manouchian vezette fegyveres ellenállási csoport példája bizonyította. A megszállók 1944 februárjában hadbíróóság elé állították és halálra ítélték minden tagját, köztük három magyart. Vercors, *A csend csatája* 1944 telének szentelt lapjain maga is fölidézte ezeknek a „jöttmenteknek” („*métèques*”) a történetét, akiket „*kivégeztek, mert feláldozták magukat szívük Franciaországának, szívük Európájának, az Athéntől, Rómától, Jeruzsálemtől örökölt humanizmusban egyesült Európának*”⁸.

Vercors a háború éveiben már figyelemmel kísérte Magyarország sorsának alakulását is. Az ún. reálpolitika, írta egy 1945 elején közölt cikkében, egyszerre erkölcstelen és rövidlátó, s ez érvényes a nagyhatalmakra is: „*azok a nemzetek – Anglia, Amerika, a Szovjetunió – , amelyek föláldozták érte a morált, győztek ugyan, de ebbe különböző mértékben belerokkantak („ruinées à divers degrés”)*”. S mit értek el a bécsi döntések nyomán kedvezményezett országok (köztük Magyarország)? Súlyos árat kellett fizetniük azért, mert „*részt akartak venni a tigris lakomáján*”: „*most – ha nem váltak ők maguk is áldozattá – a haláltusájából veszik ki részüket*”⁹. Az ellenállás, Vercors fölfogásában, ennek a reálpolitikának a tagadása. Ezt fogalmazta meg Bajomi Lázár Endre kötetéhez írt előszavában: az ellenállás a testvériségeszme diadala volt. A „*barrikádokon*” nem tettek különbséget franciák, magyarok vagy zsidók között. „*Az ellenálló mindenekelőtt ember volt – egy a többi között – s ezek a különbségek ott kevésbé számítottak*”¹⁰.

⁷ *Présentation* címmel jelent meg az író emlékére kiadott, kereskedelmi forgalomba nem került kötetben : *Ladislav Dormandi*, Paris, Les Amis de L. Dormandi, 1970, 11-16. o. L: még erről: GORILOVICS T.: „A nyelvváltás mint kényszer és mint tapasztalat. Dormandi László példája”, *Debreceni Disputa*, 1910/7-8, 111-115. o.

⁸ VERCORS, 1973, *A csend csatája / Éjjeli emlékek*, ford. Rubin Péter, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 274. o. A francia eredeti első kiadása: 1967.

⁹ VERCORS, 1950, „Politique borgne et politique morale”, in *Plus ou moins homme*, Paris, Albin Michel, 342-343. o.

¹⁰ LAZAR, André, 1946, *Hongrois de la Résistance*, Paris, Éd. du Bateau Ivre, „Préface”, 6. o. Vercors egyébként kommentár nélkül hagyja Bajomi Lázár állítását: „Mártírjaik száma

A tenger csendje először Dormándi László fordításában jelent meg¹¹. Vercors írói hírneve ettől fogva nálunk is elsősorban ehhez a művéhez, valamint ellenállói múltjához kötődik. Tulajdonképpen innen kezdve beszélhetünk befogadástörténetről, amelynek tárgya annak a művelődéstörténeti, ideológiai és politikai környezetnek s egyúttal irodalmi közegnek a bemutatása, amely a második világháborút követő évtizedekben meghatározta a befogadási folyamat jellegét, magának az írónak és életművének megítélését. Illyés Gyula, aki 1947. január 11-től február 16-ig hivatalos kiküldetésben Párizsban tartózkodik (február 10-én került sor a magyar békeszerződés aláírására), úti jelentésében Vercors-t így mutatja be: „*az ellenállás neves írója, az Éditions de Minuit igazgatója*”. Naplójából kitűnik, hogy a magyar követség január 20-i, ill. a PEN club január 29-i fogadásán is találkozott Vercors-ral¹².

A tenger csendje után jelent meg ugyancsak Dormándi fordításában az *Út a csillag felé*¹³. Nem váltott ki élénk visszhangot. Ebben szerepet játszhatott egyrészt maga a téma, másrészt az érzelmeknek szabad folyást engedő elbeszélőmód. Ráadásul az osztályharc szempontjait számon kérő, egyre hangosabb kritika számára ez a történet ideológiailag felhasználhatatlan volt. A társadalomban s a politikában egyaránt továbbélő zsidóellenesség pedig legjobb esetben a múlt elhallgatásában volt érdekelt¹⁴. Egyébiránt a „fordulat éve” egyúttal cezúra is volt: más francia szerzők mellett az „egzisztencialista” Sartre és az „útitárs” Vercors 1949-től „indexre” került, s ez radikális változást hozott a koalíciós idők szabadabb irodalmi gyakorlatához képest. Ekkor már Aragon

---

bizonyítja, hogy noha a franciaországi magyar kolónia nem mondható nagyon jelentősnek, az elsők közé tartozik azok sorában, akik életükkel és vérükkel fizettek Franciaország felszabadításáért.” *Uo.*, 89. o. Külön említést érdemel, hogy a „Phenix” c. illegális kiadványról szóló fejezetben szó van az Éditions de Minuit kapcsán Dormándi László és Vercors kapcsolatáról (28-29. o.).

¹¹ Budapest, Pantheon, 1946.

¹² ILLYÉS, Gyula, 1987, *Naplójegyzetek 1946-1960*, szerk. Illyés Gyuláné, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 192., 176., 180. o.

¹³ Budapest, Pantheon / Szikra kiadás, 1948.

¹⁴ Erre nézve bőséges adatokkal szolgál STANDEISKY, Éva munkája, *Antisemitizmusok*, Budapest, Argumentum, 2007.

és Paul Eluard kiadását is tematikai-ideológiai korlátok közé szorították¹⁵. Cél és eszközök viszonyának kommunista fölfogásával szemben már korábban komoly fenntartásait hangoztató Vercors¹⁶ szükségképpen tiltó listán találta magát, különös tekintettel a Rajk-per kapcsán elfoglalt álláspontjára¹⁷. Ami őt ebben az ügyben foglalkoztatta, nem Rajk „személyisége”, illetve elítélésének körülményei, nem az a kérdés, hogy bűnös-e vagy ártatlan. „*Ami megszólalásra kész, ennek az egész pernek a hazug volta. Akár bűnösök, akár ártatlanok, Rajk, Pálffy, Justus hazudott. Hogy miért hazudtak, fogalmam sincs.*” S ugyanez elmondható szerinte Tito, sőt Mindszenty és a moszkvai perek kapcsán is¹⁸. A „pártszerű” álláspontot a Rajk bűnösségében biztos André Wurmser, Pierre Courtade vagy Dominique Desanti (a *Masques et visages de Tito et des siens*, 1949) szerzője képviselte

Vercors politikai életrajzának legmozgalmasabb és ellentmondásokkal terhelt időszaka ez. Magyarországon az őt 1949 óta körülvevő hallgatás azonban Nagy Imre első kormányzása idején, 1954-ben megszakadt, különös módon egy olyan könyv megjelenését követően, amely lényegében Rákosi politikájának igazolására született¹⁹. Egyik fejezete ugyanis André Wurmser nyílt levele Vercors-hoz a következő, meglehetősen fölényeskedő címmel: *Vercors, ou la leçon d'esthétique de Sztalinvaros* (Vercors, avagy sztálinvárosi lecke esztétikából). Würmser valósággal kioktatja *A tenger csendje* szerzőjét: a realista író csakis az „új szocialista város”, a hősies építőmunka pátoszából meríthet ihletet. Nincs helye az „öncélú moralizálásnak”. Vercors a *Lettres françaises*-ben (1954. okt. 30) válaszolt (*Réponse à André Wurmser*), s ezt a

¹⁵ KLENJÁNSZKY, Sarolta, 2009, „Rákosi Magyarországnak irodalomdiplomáciája a francia kapcsolatok tükrében”, *Múltunk*, 2009/2, 138-139. o.

¹⁶ L. „La fin et les moyens (1946)” [A cél és az eszközök], valamint „La morale et l'action (1947)” [Erkölc és cselekvés] címmel közreadott írását, in *Plus ou moins homme, i.k.*, 85-135. o.).

¹⁷ VERCORS, 1949, „Réponses”, *Uo.*, 166-167. o. A cikk az *Esprit* 1949 decemberi számában jelent meg.

¹⁸ *Uo.* 170, 175-176. o.

¹⁹ WURMSER, André - Louise MAMIAC, *Aux meilleurs Français et aux pires, Lettres de Budapest* (1954). A szerzők a Francia-Magyar Baráti Társaság (France-Hongrie) tagjai és propagandistái voltak. Magyarul a könyv 1955-ben jelent meg.

választ közölte az *Irodalmi Újság*²⁰. A téma aktualitását a hivatalos irodalomkritika által hirdetett kötelező optimizmus adta, illetve a pesszimizmus vádjának olyan írók ellen fordítása, mint Illyés, aki az év elején közölt cikkében a valóság és a művészi igazság nevében tiltakozást jelentett be²¹.

A fércművek általában optimisták. Lármásan terjesztik az életörömet, a harci kedvet [...]. Illetve csak szeretnék terjeszteni, mert hisz hazugok. [...] Zsarnok családapák fogyatkozása, hogy környezetük minden elégedetlenkedését maguk ellen irányulónak érzik.²² Ne essünk ebbe a hibába. Vannak panaszok, melyek elcsitítására nincs és nem is lehet más orvosság, mint a vigasztalás, az együttérzés. Hisz először is abba a tág családba tartozunk, hogy mindnyájan halandónak születtünk.

Vercors hasonlóan vélekedik. Sztálinváros építését ugyan lehet, mint Wurmser szeretné, „hősköltevényként” leírni, a valóság azonban ennél bonyolultabb.

Mert látja, kedves Wurmser, még Sztálinvárosban is vannak olyan dolgok, amelyeket szintén meglátnék, hacsak nem zárkóznék be ablakom mögé, s ezek a dolgok, nemcsak a kohók, az acélművek és a készülő jövő. Emberek is élnek Sztálinvárosban, akik változatlanul furcsa, s önmaguk számára érthetetlen fehérjeszerkezetek. Akiket nem kérdeztek meg: világra akarnak-e jönni, és akik értelmetlen réműletben halnak meg. [...] Akik egész nap lelkesen dolgoznak, de este – amikor kegyetlen asztmaroham fogja el őket, vagy amikor kibírhatatlan szorongással látják, hogy öreg édesanyjuk lassan elveszti az esztét, vagy sajgó fájdalommal érzik, hogy szerelmüket nem viszonzózzák – hirtelen arra gondolnak, mit keres az ember a földön, miért szenved testében, lelkében [...]. Sajnos van ilyesmi, még Sztálinvárosban is, mert a szocialista építés átalakítja az ember helyzetét az emberek közt [...], de nem változtat azon, hogy halandó teremtes, s nem ismeri saját szervezetét, amelyet kormányozni képtelen.

1954-ben már napirenden volt a könyvkiadás bizonyos fokú átalakítása a nyugati irodalommal szemben kevésbé elutasító, éppen aktuális művelődéspolitikai irányelvek szellemében, s a kiadók munkájának koordinálására létrehozták a Népművelési Minisztérium közvetlen alárendeltségében működő Kiadói Főigazgatóságot²³. 1954 őszén dönthettek az

---

²⁰ BAJOMI LÁZÁR, Endre, „Napjaink esztétikája / Magyar-francia” irodalmi vita Párizsban, *Irodalmi Újság*, 1954, nov. 20, 7. o.

²¹ „A pesszimizista versekről”, *Irodalmi Újság*, 1954. január 16. Lásd *Illyés Gyula művei III. Útirajzok, esszék, tanulmányok*, 1982, 244-245. o.

²² A korabeli olvasók olvasatában itt a „népek atyjáról”, Sztálinról és „Rákosi apánkról” volt szó.

²³ KLENJÁNSZKY, *i.m.*, 144. o.

„enyhülés” jegyében Vercors regényének kiadásáról²⁴. Természetesen, mint ilyenkor mindig, világnézeti kritika kíséretében bocsátották útjára. Ez előfeltétele volt a megjelentetésnek. Az előszó nem mulasztotta el méltatni a közéleti szereplő és a regényíró érdemeit, de rámutatott a mű eszmei „gyengeségeire” is. A „*mi teszi az embert emberré?*” kérdését oly régóta és ebben a művében is feszegető Vercors „*nem az emberiség igazi történetéből indul ki, nem az ember és a természet legfőbb kapcsolatára, a termelési módra építi meghatározását*”, okoskodása „*elvont*” és „*idealista*”. Minthogy azonban „*polgári (bár haladó) íróval*” van dolgunk, nem várhatjuk „*hogy a marxista dialektikát illusztrálja*”²⁵.

Az 1955-ös év krónikájához tartozik még, hogy Vercors, Gara László fordítása alapján, átültetett franciára egy József Attila verset²⁶.

1956-tal új fejezet kezdődik Vercors, a közéleti szereplő, az „útitárs” történetében, s ebben a történetben a *magyar 1956* meghatározó szerepet kapott. Vercors nem volt hajlandó továbbra is játszani, mint valami kirakatba tett dísz tárgy („*potiche*”), a „társutas” szerepét²⁷. Nem volt hajlandó reálpolitikai alapon elfogadni és igazolni a Magyarországon történeteket. Az életéből hátralévő harmincöt évben a magyarokhoz fűződő viszonya maga is fordulóponthoz érkezett. Talán adódik még alkalom ennek a történetnek az elmondására is.

GORILOVICS TIVADAR

Debreceni Egyetem

E-mail: gorilovics.tivadar@arts.unideb.hu

---

²⁴ VERCORS, 1955, *Tropi-komédia* [*Les Animaux dénaturés*], ford. Pap Gábor; előszó Bajomi Lázár Endre. Az előszót a *Párizs varázsa* (1971) c. kötete alapján idézem (109-118. o.).

²⁵ *I. k.*, 115. és 118. o.

²⁶ *Kész a leltár* (*Le compte est prêt*), az *Hommage des poètes français à Attila Jozsef* c. kötetben (Paris, Pierre Seghers, 1955).

²⁷ Ennek dokumentumait tette közzé 1957-ben *P.P.C. [Pour prendre congé] ou le concours de Blois* c. könyvében.